

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

НІКШИНА Тетяна Вікторівна

УДК 371.14:[811.161.2+821.161.2](043.3)

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ВЧИТЕЛІВ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ
У ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Запорізькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
ЯСТРЕБОВА Валентина Яківна,
Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти,
проректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ТАНЬКО Тетяна Петрівна,
Харківський національний педагогічний
університет ім. Г. С. Сковороди,
декан факультету дошкільної освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
ГРУЦЬ Галина Михайлівна,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира
Гнатюка,
доцент кафедри педагогіки.

Захист відбудеться 24 квітня 2009 року о 14.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розіслано 24 березня 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чайка В. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У розвитку сучасної системи вітчизняної освіти значне місце посідають питання піднесення ролі предметів гуманітарного циклу у стимулюванні духовного становлення людини. Безперечним у цьому контексті є вплив української мови та літератури на формування моральних якостей особистості, її національних чеснот, етнокультурного поля. Важливе місце у цьому впливі належить учителю української мови і літератури, його самовираженню як умові творчого розвитку особистості учня.

У Концепції вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах підкреслюється значимість оволодіння засобами рідної мови у самовираженні особистості. Навчальні програми з української мови і літератури акцентують увагу на виявленні національних рис як учителем, так і учнем, на самовираженні особистості насамперед через мову, цінування українського слова (мовний зразок, мовну культуру, мовний обов'язок, культуру мислення), мовно-національну свідомість, ментальність (власне етнокультурне поле), патріотизм (активну громадянську позицію), що посилюють престиж української нації в цілому. За допомогою мови особистість реалізує власні (особисті) і професійні потреби та цілі.

Однак між необхідними складовими процесу розвитку особистості учня засобами української мови і літератури та умовами реалізації особистістю своїх творчих можливостей спостерігається невідповідність, оскільки резервні професійні можливості особистості вчителя-словесника не використані повною мірою. Означена проблема зумовлює актуальність та необхідність дослідження творчого самовираження як процесу, складової самореалізації, феномена розвитку особистості та досягнення нею життєвої гармонії, професійного й особистого успіху; як виявлення високопрофесійної роботи вчителів-словесників; як рівень якісної реалізації освітніх стандартів, концепцій, програм в Україні.

Проблему творчого самовираження як процесу розкриття особистісних якостей, потенціалу досліджували філософи (В. Зубов, В. Муляр та ін.), педагоги (О. Баришева, М. Вайновська, С. Гармаш, Л. Калашнікова, А. Ковальова, Н. Комісаренко, Л. Левченко, Л. Рибалко, Г. Селевко, Л. Середюк, А. Сущенко, Т. Сущенко та ін.), психологи (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, І. Кон, К. Роджерс та ін.), які визначають необхідність створення умов для всебічного прояву здібностей особистості в процесі навчання і виховання.

Теоретичні основи формування творчих здібностей учителів у процесі післядипломної освіти вивчали відомі педагоги і психологи: О. Абдулліна, А. Алексюк, Г. Балл, В. Бондар, М. Євтух, І. Зязюн, В. Козаков, В. Ковальов, Н. Ничкало, В. Семиченко, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Б. Федоришин, О. Щербаков.

Різні елементи творчого самовираження педагога, пов'язані з проблемою його професійної придатності, досліджуються сучасними науковцями, з одного боку, як сукупність психологічних і

психофізичних особливостей (К. Абульханова-Славська, І. Багаєва, Н. Буринська, Л. Добровольська, О. Дубасенюк, Л. Карамушка, Л. Мітіна, В. Панок, В. Рибалко, Р. Хмелюк, В. Чайка, Т. Яценко), а з іншого боку, як елементи педагогічної майстерності (І. Зязюн, А. Макаренко, І. Мазоха, В. Моляко, Г. Сагач, М. Солдатенко, В. Сухомлинський).

Водночас результати аналізу наукових досліджень багатьох учених і практичної педагогічної діяльності свідчать про те, що проблема розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті досі не стала предметом спеціального дослідження. Не уточнено понятійний апарат, не виявлені сутнісні ознаки процесу розвитку творчого самовираження словесників, не обґрунтовано педагогічні умови, показники та критерії ефективності означеного процесу.

У післядипломній педагогічній освіті вчителів української мови і літератури мають місце суттєві суперечності, які актуалізують пошук нових шляхів розв'язання проблеми розвитку їх творчого самовираження, зокрема, між:

- потребою суспільства в організації післядипломної освіти, спроможної забезпечити високий рівень розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури, та недостатнім її науково-методичним забезпеченням;
- потребою особистості у творчому самовираженні та відсутністю відповідного психолого-педагогічного забезпечення цього процесу в системі післядипломної педагогічної освіти вчителів української мови і літератури;
- неперервністю процесу професійного зростання вчителя української словесності та відсутністю цілісного простеження результатів професійного та творчого зростання вчителів української словесності.

Означені суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **“Педагогічні умови розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті”**.

Зв'язок теми роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано згідно з тематикою, передбаченою планом науково-дослідної роботи кафедри педагогіки і психології Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти: “Розвиток педагогічної творчості у післядипломному педагогічному процесі”. Тема дослідження затверджена Вченою радою Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (протокол № 1 від 26.04.2006 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 8 від 31.10.2006 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті.

Відповідно до мети були поставлені такі **завдання дослідження**.

1. На основі аналізу психолого-педагогічної та філософської літератури з'ясувати сутність та структуру творчого самовираження вчителя української мови і літератури.
2. Вивчити стан розробки проблеми творчого самовираження вчителів української мови і літератури у сучасній педагогічній практиці.
3. Розробити модель розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті, уточнити критерії, показники та рівні сформованості творчого самовираження вчителів української мови і літератури.
4. Визначити педагогічні умови розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті та експериментально перевірити технологію їх реалізації.

Об'єкт дослідження – професійна педагогічна підготовка вчителів української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті.

Предмет дослідження – творче самовираження вчителів української мови і літератури як компонент післядипломної освіти і педагогічної діяльності.

Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять ідеї філософської, психологічної та педагогічної науки про творчу діяльність і сутність самовираження особистості, її мовленнєвої культури та мовлення (Б. Ананьєв, В. Андрущенко, І. Бех, А. Богуш, В. Вернадський, Л. Виготський, Б. Гершунський, Л. Зіндер, І. Зязюн, О. Смирницький, А. Супрун, Л. Щерба та ін.); психолого-педагогічна теорія мовленнєвої культури та механізми її формування (В. Антоненко-Давидович, Н. Бабич, Б. Буяльський, Г. Винокур, Н. Жигилій, В. Кан-Калик, Л. Коваль, Г. Лондерт, Л. Савенкова, Г. Сагач, О. Штепа та ін.); теорія творчої особистості та її розвитку (Б. Богоявленська, Л. Єрмолаєва-Томіна, О. Лук, В. Моляко, Я. Пономарьов); положення про механізми самовираження та самореалізації особистості у навчально-виховній діяльності (Н. Кічук, Л. Лузіна, М. Нікандров, С. Сисоєва та ін.); концепція управління навчально-виховним процесом і творчою діяльністю вчителя і учнів (В. Андреев, В. Беспалько, У. Ешбі, В. Костіна, В. Крижко, Ю. Лівшиць, Є. Павлютенков, М. Приходько, С. Семенов, Н. Тализіна, В. Якунін, В. Ястребова); теорія особистості й мотивації (О. Асмолов, Л. Божович, О. Леонтєв, Б. Ломов, К. Платов, С. Рубінштейн) умов самореалізації особистості (О. Баришева, М. Вайновська, С. Гармаш, Л. Левченко, А. Маслоу, К. Роджерс).

Питання пошуку умов розвитку творчого самовираження вчителя у педагогічній діяльності вивчали Н. Бружукова, Н. Бондаренко, Н. Клименко, О. Кривильова, О. Кульчицька, З. Левчук, В. Мазін, Т. Сущенко, О. Турська та інші. Психології творчості, формуванню творчої особистості, виявленню творчої обдарованості присвячені праці зарубіжних психологів (Дж. Гільмера, А. Краллі, Ф. Лезера, Х.-Г. Мелорна, Я. Хлавса та ін.).

Для досягнення поставленої мети, розв'язання визначених завдань використано **комплекс методів дослідження**:

- *теоретичні методи*: аналіз державних документів і наукової літератури, узагальнення педагогічних, психологічних, соціологічних підходів щодо означеної теми з метою визначення напрямів дослідження; вивчення педагогічного досвіду; зіставлення та узагальнення фактів з метою окреслення умов творчого самовираження у професійній діяльності вчителів української мови і літератури; моделювання;

- *емпіричні методи*: бесіда, інтерв'ю, ранжирування, анкетування, педагогічне спостереження, експертне оцінювання, вивчення шкільної документації, педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний), тестування, акмеограма, синектика для визначення стану розвитку творчого самовираження у професійній діяльності вчителів української мови і літератури;

- *статистичні методи*: математичної статистики (вимір, порівняльний аналіз, побудова схем, таблиць, діаграм) для аналізу стану розвитку творчого самовираження у післядипломній діяльності вчителів української мови і літератури.

Експериментальна база дослідження. Основна дослідно-експериментальна робота здійснювалася в Запорізькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (далі – ЗОППО), Дніпропетровському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (далі – ДОППО), Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С.Сковороди (далі – ПЮ ХНПУ ім. Г.С.Сковороди); Південноукраїнському регіональному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів (далі – РІПО).

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що:

- *вперше теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті* (спрямованість професійної підготовки словесників на творче самовираження в умовах післядипломної педагогічної освіти; забезпечення взаємозв'язку між компонентами науково-методичної системи з підготовки та перепідготовки вчителя української мови і літератури; організація продуктивної професійної діяльності учителів-словесників на основі технології створення індивідуальних педагогічних портфоліо); *розроблено модель розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті*, структурними компонентами якої є цільова, змістова, технологічна, діагностично-корекційна, результативна складові;

- *уточнено зміст, сутність і структуру творчого самовираження особистості вчителя-словесника* як професіонала, що містить такі складові: мотиваційно-ціннісну, операційно-

діяльнісну, особистісно-характерологічну, результативно-діагностичну;

- подальшого розвитку набули наукові положення про особливості реалізації педагогічних умов творчого самовираження вчителя-словесника у процесі післядипломної освіти та педагогічної діяльності.

Практичне значення здобутих результатів полягає у створенні методичного забезпечення процесу розвитку творчого самовираження особистості вчителя української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті та професійній діяльності; розробці комплексу діагностик для вимірювання й оцінки ефективності процесу творчого самовираження особистості вчителя української словесності у післядипломній педагогічній освіті, спецкурсів “Професійне становлення вчителів української мови і літератури”, “Творче самовираження особистості підлітка та його розвиток на уроках української мови і літератури”, методичних рекомендацій для вчителів української словесності, що розкривають зміст і особливості їх безперервного професійного розвитку через творче самовираження.

Висновки, методичні рекомендації та публікації з досвіду роботи, розроблені за результатами дослідження, можуть бути використані вчителями української мови і літератури з метою підвищення їх кваліфікаційного рівня та вдосконалення загального рівня викладання в закладах педагогічної освіти усіх рівнів акредитації.

Апробація. Основні положення і результати дослідження обговорювались на Міжнародних науково-практичних конференціях: XV Міжнародній науковій конференції молодих науковців (17–18 травня 2007 р., м. Запоріжжя); “Адаптивне управління в освіті” (28–29 березня 2007 р., м. Харків); “Професіоналізм педагога в контексті європейського вибору України” (20–22 вересня 2007 р., м. Ялта); Всеукраїнських наукових конференціях: “Методологія соціального пізнання: здобутки й проблеми” (25 травня 2005 р., Київ – Запоріжжя); “Теорія і практика педагогіки життєтворчості” (29–30 березня 2007 р., м. Запоріжжя); “Інноваційні технології в освіті: реалії, проблеми, пошуки” (17–18 квітня 2007 р., м. Чернівці); “Моделі компетентного випускника 12-річної школи: сутність, пріоритети, пошук відповідей на виклики XXI століття” (16–17 травня 2007 р., м. Донецьк); “Педагогіка професійної освіти” (11–12 жовтня 2007 р., м. Запоріжжя).

Впровадження результатів дослідження здійснювалося в процесі дослідно-експериментальної роботи на курсах підвищення кваліфікації вчителів української мови і літератури при ЗОППО (довідка № 284 від 04.06.2008 р.), ДОППО (довідка № 119 від 14.02.2008 р.), ППО ХНПУ ім. Г. С. Сковороди (довідка № 01/135 від 21.02.2008 р.), РІПО (довідка № 01-7/193 від 08.04.2008 р.).

Публікації. Результати дослідження знайшли відображення в 11 одноосібних працях, з них 8 публікацій у виданнях, затверджених ВАК України, 6 одноосібних навчальних програмах (2 програмах для системи післядипломної педагогічної освіти та 4 – для загальноосвітніх навчальних

закладів), 10 навчальних посібників для загальноосвітніх навчальних закладів, 34 публікаціях у педагогічній пресі для вчителів української мови і літератури з досвіду роботи, 5 тезах доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (233 найменування, серед них 7 – іноземними мовами, викладених на 20 сторінках), 6 додатків. Повний обсяг дисертації 239 сторінок тексту, з них 165 сторінок основного тексту. Робота містить 16 таблиць, 18 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність обраної теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, розкрито теоретико-методологічні засади й методи дослідження, наукову новизну, теоретичну й практичну значущість, наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження, публікації автора та структуру дисертаційної роботи.

У **першому розділі** "Теоретичні основи розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури" здійснено аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, визначено теоретичні та методологічні основи дослідження, розкрито суть та структуру творчого самовираження, особливості розвитку особистості вчителя української мови і літератури у професійній діяльності, проаналізовано стан та визначено рівень розвитку творчого самовираження сучасних учителів української словесності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема творчого самовираження особистості є актуальною для багатьох наук: філософії – Л. Антропов, В. Зубов, Н. Лосєва; В. Муляр; Ю. Осічнюк, Л. Сохань та ін.; педагогіки – О. Баришева; М. Вайновська; С. Гармаш; Л. Калашнікова; А. Ковальова; Н. Комісаренко; Ю. Кулюткін; Л. Левченко; Л. Рибалко; Г. Селевко; Л. Середюк; Г. Сорока; А. Сущенко; Т. Сущенко; В. Чайка та ін.; психології – К. Абульханова-Славська; Л. Божович; І. Кон; А. Маслоу; А. Петровський; К. Роджерс та ін. Це дало змогу визначити сутність процесу творчого самовираження вчителя української мови та літератури *як якісну педагогічну роботу з утвердження рідного слова; піднесення національних чеснот у навчанні і вихованні підростаючого покоління; результативну діяльність, спрямовану на саморозвиток і розвиток інших у межах загальнолюдських відносин, професійної компетентності; як особливу складову самореалізації*, що репрезентує прояви особистості вчителя в усіх виражальних можливостях, які відображають систему цінностей, мовно-національну свідомість, власне етнокультурне поле, ментальність, патріотизм, активну громадянську позицію, переживання, настрої, задатки, думки, творчий потенціал у креативних проектах, власній продуктивній педагогічній діяльності, що будується як відповідь на потреби особистості і є реалізацією особистої мети.

Для дослідження проблеми творчого самовираження вчителів української мови і літератури у навчально-виховному та післядипломному процесах проаналізовано поняття "особистість",

”особистість вчителя української мови і літератури”, ”самовираження”, ”творче самовираження”, ”творче самовираження вчителя української мови і літератури”, встановлено зв’язок з близькоспорідненими поняттями (ступінь синонімічності у певних значеннях); з’ясовано джерела, фактори, механізми спрямованості, складові творчого самовираження вчителів-словесників і необхідний для протікання цього процесу комплекс професійних якостей, які вони безпосередньо проявляють у педагогічній діяльності.

Під час узагальнення концептуальних підходів до творчого самовираження вчителів української словесності було визначено, що “самовираження” трактується як особистісна цінність, як можливість реалізації, розкриття потенціалу, як стійка, багатоаспектна та ієрархізована властивість особистості, що визначає успішність виконання діяльності.

Сутність поняття “творче самовираження” завдяки виокремленню специфіки діяльності вчителя української мови і літератури віднесено до особливої складової процесу самореалізації, самодіяльності особистості словесника. Враховано той факт, що важливим є творче самовираження вчителя-словесника як особи соціальної і як фахівця-професіонала, що створює умови для навчання і виховання громадян України, що володіють мовою у найрізноманітніших життєвих ситуаціях.

Розкрито структуру творчого самовираження вчителя-словесника, яку утворюють чотири функціонально зв’язані та взаємозумовлені модулі – мотиваційно-ціннісний, операційно-діяльнісний, результативно-діяльнісний та особистісно-характерологічний. *Мотиваційно-ціннісний модуль* – це сукупність мотивів і цінностей, адекватних змісту педагогічної діяльності (мотиви та цінності педагогічної діяльності, пошанування українського слова як рідного, володіння мистецтвом українського слова тощо). *Операційно-діяльнісний модуль* – це система знань, необхідних учителю української мови і літератури для оволодіння та розвитку творчого самовираження (педагогічне кредо, досвід, техніка, стратегія і тактика професійної діяльності). *Результативно-діяльнісний модуль* творчого самовираження вчителя-словесника – це комплекс умінь, навичок здібностей та професійно-вагомих якостей, які забезпечують успішність здійснення стратегії навчально-виховної діяльності словесника (передовий педагогічний досвід). *Особистісно-характерологічний модуль* творчого самовираження – це система особистісних характеристик учителів української мови і літератури, які впливають на результативність їх педагогічної діяльності (педагогічний стиль, імідж, такт, культура).

Спираючись на результати досліджень Д. Сьюпера, виокремлено основні етапи професіоналізації особистості педагога: 1) етап адаптації як показника готовності до професійної діяльності; 2) етап розвитку професійної майстерності як спрямування до педагогічної діяльності вчителя-словесника; 3) етап творчого самовираження у професійній діяльності як вияв педагогічної зрілості. Творче самовираження вчителя української мови і літератури зароджується

на попередніх і розвивається на наступних етапах.

Творче самовираження є передумовою розвитку професіоналізму вчителя української мови і літератури та залежить від рівня сформованості його професійно вагомих якостей (змістовного, точного, логічного, виразного мовлення; чіткої вимови, словесної швидкості, емоційності мовлення, багатства лексичного запасу; запам'ятовування слів й уміння добирати до них синонімічні та антонімічні пари, фразеологічні звороти; мислення, пам'яті, творчої уяви, асоціативного мислення; вміння шукати аналогії з іншими мовами; фантазії тощо).

Результати вивчення емпіричного досвіду підготовки вчителя-словесника дали змогу визначити основні вади у розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті, а саме: не накопичуються та не узагальнюються педагогічні ідеї з проблем творчого самовираження вчителів української мови і літератури та відсутні алгоритми, карти професійного зростання вчителів-словесників (педагогічне резюме; портфоліо професійної діяльності); не працюють лабораторії з підготовки вчителів української мови і літератури до творчих конкурсів, постійно діючі центри з аналізу результативності діяльності та обміну досвідом; не забезпечується організація індивідуальної пошукової діяльності фахівця.

На основі результатів наукових досліджень та емпіричного досвіду уточнено критерії (ціннісний компонент педагогічної діяльності та характерологічні особливості особистості) та їх показники, що реалізуються у трьох рівнях сформованості творчого самовираження – високому, середньому, низькому.

До високого рівня розвитку творчого самовираження належить стабільний, систематичний прояв педагогічних цінностей (особистого досвіду; науково-пошукової діяльності; генерації нових ідей; проєктивних вмінь) та характерологічних особливостей (ініціативності; впевненості; працездатності; готовності до ризику, альтернативності мислення) у професійній діяльності вчителів української мови і літератури. До середнього – рівень ситуативного прояву зазначених характеристик творчого самовираження у їх професійній діяльності; а до низького – мінімальний прояв чи повну відсутність розвитку педагогічних цінностей і характерологічних особливостей вчителя української мови і літератури.

У другому розділі **”Шляхи розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури”** визначено педагогічні умови, технологію створення індивідуальних педагогічних портфоліо; розроблено структурну модель розвитку творчого самовираження вчителів української словесності у післядипломній педагогічній освіті.

До основних педагогічних умов, що забезпечують розвиток творчого самовираження вчителів-словесників у післядипломній педагогічній освіті, належать такі: 1) забезпечення взаємозв'язку між усіма компонентами науково-методичної системи з підготовки та перепідготовки вчителя

української мови і літератури; 2) спрямованість професійної підготовки словесників на творче самовираження в умовах післядипломної педагогічної освіти; 3) організація продуктивної професійної діяльності учителів-словесників на основі технології створення індивідуальних педагогічних портфоліо.

Для ефективного функціонування вищезазначених педагогічних умов розвитку творчого самовираження у післядипломній педагогічній освіті було розроблено технологію їх реалізації, яка передбачала попередню діагностику процесу розвитку творчого самовираження, оновлення змісту підготовки в післядипломній педагогічній освіті, використання сукупності продуктивних методів, форм і засобів навчання, аналіз досягнутих результатів. В основу цієї технології покладено створення індивідуального педагогічного портфоліо, яке забезпечувало зворотний вплив на формування професіоналізму, розвиток творчого самовираження вчителів української словесності. Технологічний рівень проектування дає можливість словеснику проявити високий ступінь професіоналізму, розкрити творчий потенціал, навчити інших творчому самовираженню, самовдосконалитись.

Обґрунтовано та розроблено модель розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті (рис. 1). Вона складається з модулів структури творчого самовираження та критеріїв оцінювання їх рівнів; педагогічних умов, етапів і засобів їх реалізації; форм взаємодії. Основною метою післядипломної педагогічної освіти вчителів української мови і літератури є розвиток творчого самовираження словесників, піднесення їх професіоналізму як вищого виміру практичної діяльності особистості, що сполучає якості різних за своєю сутністю площин (ціннісні компоненти педагогічної діяльності та характерологічні особливості). Ця мета є системоутвірним елементом запропонованої моделі, яка дає можливість з'ясувати шляхи розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури у педагогічній діяльності, продіагностувати процеси професійного зростання особистості фахівця, віддзеркалює складні процеси реформаційного розвитку і модернізації післядипломної педагогічної освіти вчителів-словесників.

У третьому розділі **”Експериментальне дослідження ефективності педагогічних умов розвитку творчого самовираження словесників у післядипломній педагогічній освіті”** показано методику організації та проведення дослідно-експериментальної роботи (формувального й контрольного експериментів), проаналізовано та інтерпретовано результати дослідження. Формувальний експеримент передбачав поетапну реалізацію педагогічних умов розвитку творчого самовираження словесників у післядипломній педагогічній освіті та їх перевірку. Завданнями розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури було вивільнення особистісного потенціалу фахівця з метою подальшого продуктивного виявлення та розвитку у професійній діяльності.

На першому етапі формувального експерименту було реалізовано першу педагогічну умову, забезпечено взаємозв'язок між компонентами науково-методичної системи з підготовки та перепідготовки вчителів української мови і літератури.

Ефективним виявилось вивчення спецкурсу “Професійне становлення вчителя української мови і літератури” та опанування продуктивними освітніми лінгводидактичними технологіями і методами.

Рис. 1. Структурна модель розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті

У самоосвітній діяльності словесники реалізували власні зацікавлення і працювали над інформацією, що була корисною для заповнення портфолію та самоаналізу педагогічного досвіду. Цей процес здійснювався у міжсесійний період, коли в учителів була можливість визначити темп і рівень власної педагогічної діяльності.

Фахівцям надавалися консультації при інститутах післядипломної педагогічної освіти, особливо під час роботи з науково-методичною та навчально-методичною літературою, що

доповнювала програму курсів підвищення кваліфікації та спонукала словесників до наукової роботи й авторських методичних розробок (ілюстративних додатків до портфоліо).

На другому етапі вчителі-словесники відпрацьовували навички самопрезентації на практиці, створювали педагогічний образ (стиль, імідж), формували професійне кредо, стратегію, тактику, техніку, узагальнювали передовий педагогічний досвід та здобували вміння і навички творчого самовираження у професійній діяльності. Це допомогло реалізувати другу педагогічну умову – спрямованість професійної підготовки словесників на творче самовираження в умовах післядипломної педагогічної освіти.

На третьому етапі здійснено аналіз проведеної роботи з педагогами, розпочато процес вдосконалення матеріалів про педагогічну діяльність вчителя-словесника, що зібрані у портфоліо відповідно до бажань і потреб фахівця. Таким чином, реалізовано третю педагогічну умову розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури – організація їх продуктивної професійної діяльності на основі технології створення індивідуальних педагогічних портфоліо. Ця робота здійснювалася впродовж трьох етапів формувального експерименту. Загальна частина портфоліо була заповнена вже на початку роботи у педагогічному колективі (частина із загальною інформацією про самого словесника та рівні вияву ціннісного компонента педагогічної діяльності та характерологічних особливостей на основі самооцінки), адміністративне оцінювання та результати анкетування були основою визначення об'єктивного рівня даних. Вчителі за поданим алгоритмом та зразками працювали над виокремленням основних ідей, інноваційних методів, прийомів педагогічного досвіду та над оформленням демонстраційних матеріалів портфоліо.

Аналізом результатів контрольного зрізу формувального експерименту засвідчено успіхи респондентів експериментальної групи у розвитку ціннісного компонента педагогічної діяльності. Зміни, які відбулися у процесі розвитку особистісного потенціалу словесника, формуванні професіоналізму, мають суттєвий вплив на рівень розвитку творчого самовираження у практичній діяльності вчителів української мови і літератури. За основними показниками відбулися істотні зміни (рис. 2).

Так, зокрема, кількість учителів-словесників із сформованим особистим досвідом (високий рівень) збільшилась на 43 %; із високим рівнем науково-пошукової діяльності – на 22 %; із високим рівнем генерації нових ідей – на 34 %; високий рівень впевненості словесників зріс на 31 %; працездатність виявилася на високому рівні зі збільшенням – з 21 % до 60 % (із загальною різницею у 39 %), кількість фахівців із високим рівнем готовності до ризику, альтернативності мислення зросла на 27 %.

Таким чином, загальний рівень сформованості творчого самовираження вчителів української словесності у професійній діяльності зріс: коефіцієнт розвитку ціннісного компонента

педагогічної діяльності – з 0,45 до 0,76; коефіцієнт розвитку характерологічних особливостей особистості вчителів – з 0,55 до 0,78.

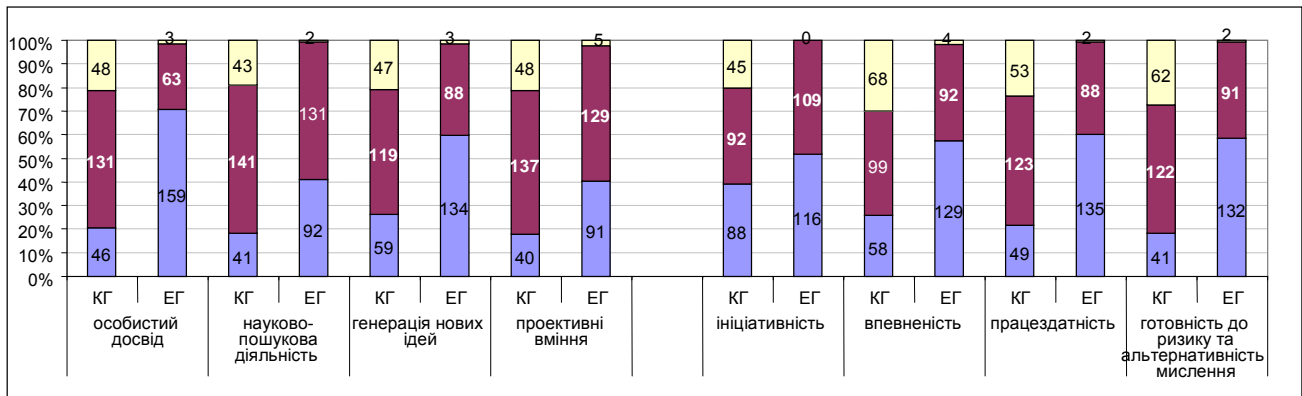

Рис. 2. Рівні розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури у професійній діяльності

Узагальнені результати проведеного дослідження підтвердили правильність робочої гіпотези та дали змогу сформулювати такі **висновки**.

1. У дослідженні здійснено теоретичне обґрунтування важливої складової сучасної освітньої парадигми – поняття “творче самовираження”. Творче самовираження – це особлива складова самореалізації, що репрезентує прояви особистості вчителя в усіх виражальних можливостях, які демонструють систему цінностей, мовно-національну свідомість, власне етнокультурне поле, ментальність, патріотизм, активну громадянську позицію, переживання, настрої, задатки, думки, творчий потенціал у креативних проектах, власній продуктивній педагогічній діяльності, що будується як відповідь на потреби особистості і є реалізацією особистої мети.

2. Визначено основні складові поняття “творче самовираження”, виокремлено близькі за походженням дефініції. Обґрунтовано структуру творчого самовираження вчителя української мови і літератури: мотиваційно-ціннісний (функції компонента: забезпечує мотивацію діяльності відповідно до ціннісного компонента педагогічної діяльності), операційно-діяльнісний (функції компонента: забезпечує формування досвіду шляхом професійного виконання діяльності), результативно-діяльнісний (функції компонента: забезпечує результативність педагогічної діяльності фахівця та дає можливість аналізувати професійну діяльність) та особистісно-характерологічний модулі (функції компонента: забезпечує особистісно-орієнтований підхід до формування, розвитку, аналізу професійної діяльності вчителя української словесності).

3. Уточнено критерії сформованості творчого самовираження вчителів української мови і літератури: ціннісний компонент педагогічної діяльності і характерологічні особливості особистості. У ході експериментальної роботи з ціннісного компонента педагогічної діяльності виокремлено показники: особистий досвід; рівень науково-пошукової діяльності; генерація нових ідей; проективні вміння та з критерію характерологічних особливостей – ініціативність;

впевненість; працездатність; готовність до ризику, альтернативність мислення.

4. Основні рівні розвитку творчого самовираження вчителів-словесників – низький, середній, високий. Високий рівень мають учителі української мови і літератури, що у системно вдосконалюють власну педагогічну діяльність; у роботі мають місце науково-пошукова діяльність та проєктивні вміння; вони можуть генерувати нові ідеї. Середній рівень розвитку творчого самовираження мають учителі української мови і літератури, які відзначаються ситуативним проявом зазначених показників творчого самовираження у професійній діяльності. Словесників із низьким рівнем розвитку творчого самовираження вирізняє мінімальний прояв чи повна відсутність показників творчого самовираження.

5. Комплекс педагогічних умов розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті передбачає забезпечення взаємозв'язку між усіма компонентами науково-методичної системи з підготовки та перепідготовки вчителя української мови і літератури; спрямованість професійної підготовки словесників на творче самовираження у післядипломній педагогічній освіті; організацію продуктивної професійної діяльності словесників на основі технології створення індивідуальних педагогічних портфоліо.

Для ефективної реалізації педагогічних умов розвитку творчого самовираження було запропоновано технологію їх реалізації, яка передбачала попередню діагностику процесу розвитку творчого самовираження, оновлення змісту підготовки в післядипломній педагогічній освіті, використання сукупності продуктивних методів, форм і засобів навчання, аналіз досягнутих результатів. Розроблена технологія передбачала етапність формування досліджуваного феномена, складається з планомірного вдосконалення компонентів структури творчого самовираження і результатом має індивідуальне педагогічне портфоліо, що забезпечує зворотний вплив на формування професіоналізму, розвиток творчого самовираження особистості словесника.

6. Розроблено модель розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті. До системотвірних компонентів моделі розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури належать складові: *цільова* (як відтворення необхідних підходів, принципів розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури); *змістова* (як сукупність загальних педагогічних цінностей особистості, загальних і спеціальних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей, як професійна діяльність словесників, як особистісно-орієнтована робота з учителями української мови і літератури над їх творчим самовираженням у професійній діяльності); *технологічна* (як необхідні методи, прийоми, форми роботи для розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури); *діагностично-корекційна* (як методика визначення рівня розвитку творчого самовираження, критерії оцінювання їх рівнів); *результативна* (як результат процесу розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури); педагогічні умови,

етапи й засоби їх реалізації; форми післядипломної педагогічної освіти.

7. За результатами формувального експерименту з'ясовано, високий рівень розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури, має коефіцієнт $0,77 \approx 0,8$ (за умови $0,66 \leq 1$ рівень розвитку творчого самовираження є високим). Виявлено позитивну динаміку рівнів розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури у процесі післядипломної педагогічної освіти, що зафіксована за результатами формувального експерименту.

8. Проведене дослідження не вичерпує всієї повноти досліджуваної проблеми. Залишаються актуальними і потребують відповідної уваги з боку педагогічної науки такі напрями дослідження проблеми розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури: вивчення зарубіжного досвіду організації післядипломної педагогічної освіти з професійної самореалізації педагога, формування психолого-педагогічної готовності керівників шкіл і методистів інститутів післядипломної педагогічної освіти до створення оптимальних педагогічних умов для творчого самовираження вчителя-словесника.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Статті в наукових фахових виданнях

1. Нікішина Т. В. Феномен творчого самовираження сучасного педагога та його індивідуальна акмеологічна модель / Т. В. Нікішина // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / [голов. ред. Т. І. Сущенко]. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 40. – С. 315-320.

2. Нікішина Т. В. Акмеограма – основний метод професійної підготовки вчителя української мови і літератури до творчого самовираження / Т. В. Нікішина // Науковий вісник Чернівецького університету / Педагогіка та психологія. – Вип. 338. – Чернівці, 2007. – С. 128 – 133.

3. Нікішина Т. В. Управління творчим самовираженням вчителів української словесності у системі післядипломної педагогічної освіти / Т. В. Нікішина // Адаптивне управління в освіті : зб. наук. пр. / заг. ред. Г. Є. Гребенюк. – Х., 2007. – С. 178-183.

4. Нікішина Т. В. Особливості творчого самовираження особистості вчителя української мови та літератури як професіонала в системі післядипломної педагогічної освіти / Т. В. Нікішина // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / [голов. ред. Т. І. Сущенко]. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 41. – С. 239-243.

5. Нікішина Т. В. Педагогічні умови професійно-творчого самовираження вчителя української мови і літератури / Т. В. Нікішина // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : збірник наукових праць / ред. кол. О. Г. Мороз, Н. В. Гузій. – К., 2007. – Вип. 6 (16). – С. 195 – 199.

6. Нікішина Т. В. Професіоналізм вчителя української мови і літератури в контексті Європейського вибору України / Т. В. Нікішина // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія : зб. статей.– Ялта , 2007. – Вип. 15, Ч. I. – С. 195 – 199.

7. Нікішина Т. В. Критерії професійного розвитку вчителя української мови і літератури / Т. В. Нікішина // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / [голов. ред. Т. І. Сущенко]. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 44. – С. 300 – 303.

8. Нікішина Т.В. Розвиток творчого самовираження вчителя української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті: результати експерименту / Т. В. Нікішина // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – № 2008. – № 3. – С. 162 – 165.

Інші публікації

9. Нікішина Т. В. Методологія педагогічного пізнання / Т. В. Нікішина // Методологія соціального пізнання : здобутки й проблеми : матеріали Всеукраїнської наук.-теор. кКонф. 25 травня 2005 р. – К. , Запоріжжя , 2005. – С. 296-297.

10. Нікішина Т. В. Педагогічні умови розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури / Т. В. Нікішина // Педагогічний пошук. Антологія перспективного педагогічного досвіду закладів освіти Запорізької області. – Запоріжжя , 2007. – № 8. С. 42 – 44.

11. Нікішина Т. В. Творче самовираження особистості вчителя української мови і літератури в післядипломній педагогічній освіті як науково-педагогічна проблема / Т. В. Нікішина / Наука і вища освіта : тези доповідей учасників XV Міжнар. наук. конф. молодих науковців, 17-18 травня 2007 р. : у 3 ч. / Гуманітарний університет “Запорізький інститут державного та муніципального управління”. – Запоріжжя , 2007. – Ч. 2. – С. 264 – 265.

12. Нікішина Т. В. Професійна підготовка вчителя української мови й літератури до творчого самовираження в післядипломній педагогічній освіті / Т. В. Нікішина / Дні науки : зб. тез доповідей: в 3 т. / Гуманітарний університет “Запорізький інститут державного та муніципального управління”. – Запоріжжя , 2007. – Т. 3. – С. 303 – 304.

13. Нікішина Т. В. Творче самовираження особистості як науково-педагогічна проблема / Т. В. Нікішина / Дні науки : зб. тез доповідей : в 3 т. / Гуманітарний університет “Запорізький інститут державного та муніципального управління”. – Запоріжжя , 2007. – Т. 3. – С. 305 – 306.

14. Нікішина Т. В. Діагностика творчого самовираження особистості вчителя української мови і літератури у системі післядипломної педагогічної освіти / Т. В. Нікішина / Моделі компетентного випускника 12-річної школи : сутність, пріоритети, пошуки відповідей на виклики XXI століття / Т. В. Нікішина : матеріали Всеукраїнської наук.-пошукової конф., 16-17 травня 2007 р. – Донецьк, 2007. – Том 2, Ч. 1. – С. 359-364.

15. Никишина Т. В. Особенности формирования профессионализма учителя-словесника в

системе последипломного педагогического образования / Т. В. Нікішина / Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 20-22 вересня 2007 р. : зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2007. – Ч. 2. – С. 112 – 115.

16. Нікішина Т. В. Развитие профессионализма современного учителя-словесника в системе последипломного педагогического образования / Т. В. Нікішина / Управление образованием в условиях системных изменений: материалы науч.-практ. конф. / отв. ред. И. В. Гришина, С. В. Кривых. – СПб., 2008. – Вып. 1. – С. 30 – 36.

17. Нікішина Т.В. Індивідуальний імідж сучасного педагога як аспект його творчого самовираження / Т. В. Нікішина // Управління школою. – 2007. – №36 (192). – С. 6 – 9.

АНОТАЦІЇ

Нікішина Т. В. Педагогічні умови розвитку творчого самовираження вчителів української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук з спеціальністю 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2009.

У дослідженні розроблено та експериментально перевірено педагогічні умови та модель розвитку творчого самовираження вчителя української мови і літератури у післядипломній педагогічній освіті; уточнено зміст, сутність і структуру творчого самовираження особистості вчителя-словесника як професіонала; подальшого розвитку набули наукові положення про особливості реалізації педагогічних умов творчого самовираження вчителя-словесника у післядипломній освіті та педагогічній діяльності.

Висновки, методичні рекомендації та публікації з досвіду роботи, розроблені за результатами дослідження, можуть бути використані у вищих навчальних закладах педагогічного профілю та в системі підвищення кваліфікації як система реалізації особистісного потенціалу сучасної освіти, у тому числі в самоосвітній діяльності та особистісно-професійному саморозвитку вчителів української мови і літератури.

Ключові слова: розвиток, творче самовираження, творче самовираження вчителя української мови і літератури, педагогічні умови розвитку творчого самовираження особистості, післядипломна педагогічна освіта.

Нікішина Т. В. Педагогические условия развития творческого самовыражения учителей украинского языка и литературы в последипломном педагогическом образовании. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности

13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2009.

Диссертация посвящена проблеме развития творческого самовыражения учителей украинского языка и литературы в системе последипломного педагогического образования.

Актуальность темы обусловлена несоответствием между составляющими процесса развития и условиями реализации личностью своих творческих возможностей, потому что резервные профессиональные возможности личности учителя-словесника не используются в современной системе образования в полной мере.

Творческое самовыражение рассматривается как составляющая процесса самореализации, актуализирующая возможности проявления личности (система ценностей, переживания, настроения, задатки, мысли, творческий потенциал в собственной продуктивной деятельности, которая строится как ответ на потребности личности и является реализацией личной цели); самодеятельность личности, в которой проявляются знания, умения, навыки, подходы к осуществлению, опыт других поколений в создании собственных продуктов деятельности.

Структура творческого самовыражения имеет четыре функционально связанных, взаимообусловленных модуля: мотивационно-ценностный; операционно-деятельностный; результативно-диагностический; личностно-характерологический.

Разработанная программа исследовательско-экспериментальной работы и конкретные методики способствовали решению проблемы развития творческого самовыражения учителей украинского языка и литературы в системе последипломного педагогического образования.

Экспериментальным путем определены организационно-педагогические условия, которые помогли повысить уровень развития творческого самовыражения в последипломном педагогическом процессе: обеспечение взаимосвязи между всеми компонентами научно-методической системы по подготовке и переподготовке учителей украинского языка и литературы; направленность профессиональной подготовки словесников на творческое самовыражение в условиях последипломного педагогического образования; изучение спецкурса “Профессиональное становление учителей украинского языка и литературы”, организация продуктивной профессиональной деятельности учителей-словесников на основе технологии реализации педагогических условий развития творческого самовыражения и создания индивидуальных педагогических портфолио.

Разработана и экспериментально проверена педагогическая модель развития творческого самовыражения учителей украинского языка и литературы в системе последипломного педагогического образования, состоящей из таких компонентов: технология, критерии, показатели, комплекс необходимых условий творческого самовыражения учителей украинского языка и литературы. Результаты экспериментальной работы свидетельствуют о позитивной

динаміці розвитку творчого самовираження словесників, що підтверджує робочу гіпотезу і обґрунтованість пропозитованих методів, форм роботи з учителями української словесності в системі послєдипломного педагогічного освіти, перспективи для дальнєйших розробок теоретических і практических аспектов поднятєх проблем.

Ключевые слова: розвитє, творчєсєе самовираженє, творчєсєе самовираженє учителя українського язєка і лїтератури, педагогічєсєе умови розвитку творчєсєе самовираженє лїчностї, послєдипломне педагогічєсєе освіти.

Nikishina T. V. Pedagogical Conditions in the Development of Creative Self-expression of the Teachers of Ukrainian Language and Literature in Post-degree Pedagogical Education. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Science, Speciality 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 2009.

In the research the pedagogical conditions and the model of the Ukrainian Language and Literature teacher's creative self-expression during post-degree pedagogical education have been made and tested. The contents, the substance and the structure of slav-teacher's personality expression as a professional have been elaborated on. The scientific points about the peculiarities of pedagogical conditions of slav-teacher's creative self-expression realization in post-degree education and pedagogical activity have further been developed.

The conclusions, methodological recommendations and experience work publications, worked out as a research results, can be used at the higher pedagogical institutions and in the qualificative post-degree system as the system of modern education personality potential, as in language and literature teacher's self-educational activity and personality-professional self-development.

Key-words: development, creative self-expression, the Ukrainian language and literature teacher's self-expression, the pedagogical conditions of personality creative self-expression, post-degree pedagogical education.

Підписано до друку 20.03.2009 р.
Формат 60x84/16. Друк RESO.
Папір друк. Умовн. друк. арк. 0,8.
Замовлення № 11. Наклад 100 прим.

Видрук оригінал-макету:
редакційно-видавничий відділ Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,

